

*Останчук Любов,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 025 Музичне мистецтво
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мистецької освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка
Бовсунівська Наталія Миколаївна*

УКРАЇНСЬКИЙ ВЕРТЕП ЯК ЗРАЗОК СИНТЕЗУ ЖАНРІВ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються основні елементи українського вертепу, який є синтезом багатьох складових української культури. Зокрема, вказано, що вертеп – це зразок унікального поєднання матеріальної та духовної спадщини українського народу. Також зауважено, що незважаючи, по суті, на «іноземне» походження вертепу, зовсім скоро цей синтезований жанр культури та мистецтва став більш популярним і розвинутим, ніж в країні походження. Також наголошено на великій історичній ролі вертепного дійства в становленні та розвитку української опери.

***Ключові слова:** вертеп, інструментальний, хоровий супровід, персонажі вертепу, театралізоване дійство, оперне мистецтво.*

Кожна культурна традиція народжується в певному кутку світу. Якщо вона суголосна уявленням, смакам та інтересам певного суспільства, розпочинається її шлях поширення від народу до народу. Проте часто міграція культурних стереотипів зумовлена релігійними факторами. В українських землях особливе місце займала вертепна драма, яка стала важливим кроком у формуванні багатожанрового національного мистецтва. Італійський звичай будувати різдвяні «ясла» поступово поширився в різних католицьких країнах Західної і Центральної Європи: Франції, Іспанії, Португалії, Німеччині, Швейцарії, Австрії, Чехії, Польщі та інших [1]. В нашій державі це явище пройшло важкий і тернистий шлях: від заборони та витіснення з побуту (російським царизмом а, згодом, і більшовиками) до відродження традицій різдвяного дійства. Відповідно, з'явився певний масив праць з тематики. Вивченням цього феномену в різний час займалися Д. Антонович, І. Волицька, Д. Мозер, О. Курочкін, В. Микитась, І. Несен, Ю. Федас, І. Франко ...

Слово «вертеп» спочатку мало значення «печера», але з часом воно стало символічним для печери у Віфлеємі, де народився Ісус Христос. Вертеп, як вид лялькового театру, знайомий з XVI століття, відображав культурні особливості різних країн Європи, Азії, Африки та Америки. Кожна етнічна група надавала йому свої унікальні риси, але загальна ідея залишалася однаковою – вихвалити справедливість, прославляти перемогу добра над злом та героїв Вітчизни [2].

Отже, які складові мистецтва поєднало в собі вертепне дійство? В першу чергу – це місце, так би мовити, «роботи» акторів. Українське вертепне мистецтво передавало історію Різдва за допомогою мініатюрних сцен, які розгорталися на скриньках, які були переносною сценою. Також студенти часто виступали в ролі акторів, подорожуючи взимку по містах, селах та монастирях, демонструючи свої вистави глядачам. Це було для них не лише засобом виживання та навчання, але і способом заробітку.

Ще одним важливим матеріальним елементом вистави були костюми. Зауважимо, що всі персонажі мали своє убранство: смерть, янгол, чорт, коза, Марія, Йосип, дід, баба... Дослідники цього театрального костюму відзначають таку особливість, що «персональний» костюм пройшов свій шлях еволюції, проте ніколи не був дотичний до епохи: він мав лише елементи, за якими можна було впізнати належність особи до певного етносу (світські персонажі) чи його назву (здебільшого – це релігійні дійові особи) [3].

«Сокиринський вертеп» став відомим як один із найвидатніших зразків українського вертепу, який у XVIII ст. київські бурсаки доставили в маєток родини Галаганів. Власник маєтку, гостинний господар, був завжди радий приймати в своєму помешканні в селі Сокиринці на Полтавщині талановиту молодь. У знак вдячності студенти залишили у вельможі увесь вертепний реквізит: скриню, ляльки, музичні ноти та текст п'єси (80 сторінок) [4].

Крім самої скрині вертепу та вистави, в ньому були задіяні невеликий хор та інструментальний ансамбль, які забезпечували музичний супровід подій. У вертепній драмі ляльковий театр і музика зливалися в єдине ціле, допомагаючи відтворити національний колорит і поглибити емоційне сприйняття. Музика та вокал відігравали важливу роль у розкритті сюжету та характерів персонажів. Зазвичай вистава складалася з двох дій: «релігійної» та «світської».

Суть першої дії вертепної драми полягала у відтворенні подій Божого народження. Хор виконував роль своєрідного коментатора тих подій, роз'ясненні сюжету. Колектив а cappella не лише відтворював образи героїв, таких як Ірод, три царі, Рахіль та інші, але і надавав подіям емоційний колорит. Автори вертепних драм часто використовували жанр кант, який дозволяв їм передати духовність і народні традиції.

Друга дія вертепної драми базувалася на комічних побутових сюжетах, які сприймалися з гумором. Музичний акомпанемент базувався на народних фольклорних мелодіях, що підкреслювало комедійний характер вистави. Музика також виконувала роль коментатора подій, але, одночасно, надавала індивідуальні характеристики персонажам, роблячи кожного унікальним через свою музичну ідентичність.

Необхідно зазначити, що певна кількість українських архетипів вертепу згодом з'являється в творчості оперних композиторів, зокрема, в постаті козака Івана Карася у опері «Запорожець за Дунаєм» С. Гулак-Артемовського, персонажах Возного та Виборного з опери М. Лисенка «Наталка-Полтавка». Зауважимо, що значна частина музичного матеріалу опери також бере свій початок з вертепного репертуару: наприклад, «Ой, під вишнею», «Всякому городу нрав і права», «Ой, не шуми, луже», «Віють вітри» та інші [5].

Необхідно зауважити, що вертеп вирізняється серед інших форм своєю складністю, оскільки поєднує в собі кілька мистецьких жанрів: літературу (лібрето), театр (сценографію, режисуру), хорове та інструментальне мистецтво. Тобто, це – поліжанровий феномен. Для більшої яскравості звернемо читача до повісті М. Гоголя «Вій», на сторінках якої представлено цю форму мистецтва [6].

Узагальнюючи викладене вище, варто підкреслити, що мистецтво вертепу мало значний вплив на розвиток оперної сцени в Україні: там також відбувається (але більш потужно і ширше) чергування музичних номерів з діалогами, використання хорового і сольного співу, вокальних та інструментальних ансамблів, танців, пантоміми, сценографії, костюмів і багато іншого. Також вертепна драма слугувала об'єднанню сільської громади, поширювала автентичне мистецтво і представляла зразки канонічної хорової музики далеко від районів її побутування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Олександр Курочкін. Європейські мандри різдвяних ясел (до історії вертепу). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kurochkin_Oleksandr/Yevropeiski_mandry_rizdvianykh_iasel_do_istorii_vertetu.pdf?PHPSESSID=if42ejimfif9855b6t9g1ocga2
2. Курочкін О. Різдва́ний вертеп: шляхи історичної трансформації. Монографія. Київ : Ліра-К. 188 с.
3. Несен І. І. Синтез мистецтв : навч. посібник. Київ : НАКККіМ, 2020. 120 с.
4. Антонович Д.В. Український театр / Українська культура: Лекції. Київ : Либідь, 1993. С.443–473.
5. Изваріна О. Вертепна драма як складова українського оперного мистецтва. Наукові записки. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. № 19. 2011. С. 11–18.
6. Гоголь М. Вій. (Переклад з російської Антін Харченко). URL : <https://chtyvo.org.ua/authors/Hohol/Viy/>